

USTAVNOPRAVNI RAZVOJ SRBIJE OD 1835. DO 1868.

REZIME: Predmet ovog rada je razmatranje ustavnopravnog razvitka Srbije od 1835. godine do 1838. godine. Ovaj period je karakterističan po tome što je Srbija tada bila vazalna države u okviru Turske. U takvim okolnostima njen razvoj bio je u znatnoj meri zavisn od interesa Turske i velikih sila neposredno zainteresovanih za Balkan (pre svih Austrije i Rusije). Zbog toga je već posle dobijanja statusa vazalne kneževine došlo do intervencije ovih sila protiv Sretenjskog Ustava, uz donošenje ustavnog akta za Srbiju od strane Turske 1838. godine. Turski Ustav iz 1838. godine bio je na snazi do 1869. godine, ali su nosioci vlasti u Srbiji pokušali „zaobilaznim putem“ da ga menjaju. Posebno je značajan pokušaj kneza Mihaila da putem donošenja osnovnih zakona izmeni ustavnopravni porredak u Srbiji. Ovaj pokušaj je uspešno sproveden na Skupštini, koja je održana u Kragujevcu 1861. godine na Preobraženje Gospodnje. Pojedini teoretičari smatraju da je ovim putem Srbija donela svoj prvi samostalni Ustav („Preobraženski Ustav”).

Ključne reči: Srbija, Ustav, zakon, knez, Skupština

1. Uvod

Težnja srpskog naroda za stvaranjem samostalne države nije ugušena posle neuspeha Prvog srpskog ustanka 1813. godine. Hadži Prodanova buna 1814. bila je najava većih nemira. Sledeće godine Miloš Obrenović (koji je Turcima pomogao pri gašenju pomenute bune) organizuje novi ustanak i

* Diplomirani pravnik, Student na doktorskim akademskim studijama Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu, email: dusanjerotijevic@gmail.com

posle početnih uspeha putem pregovora sa Turcima uspeva da se nametne kao vođa u Beogradskom pašaluku. Međunarodne okolnosti su bile povoljne za ostvarivanje Miloševih namera. Posle Napoleonovog poraza Rusija je usmerila svoju diplomatsku aktivnost prema Balkanu, pokušavajući da ojača svoj uticaj i ograniči tursku dominaciju u ovom delu Evrope. Miloš Obrenović je u jesen 1815. godine započeo pregovore sa Turskom, koju je predstavljao Marašli Ali – paša. Samim tim što je prihvatila pregovore sa Milošem, Turska ga je priznala za legitimnog vođu srpskog naroda u Beogradskom pašaluku. Ovim pregovorima su utvrđene povlastice koje je Srbima dao sultan Selim III fermanima iz 1791, 1793, 1794 i 1796. godine. Ovim fermanima (carskim naredbama utvrđena je sloboda Srba u trgovini pod Turskom, plaćanje carine, smanjenje harača, ukidanje čitlučenja i zabranjuje se povratak janičara u Srbiju. Uz ove potvrđene povlastice utvrđeno je da se po gradovima i palankama uz turske muselime nalaze i srpski knezovi i da zajedno sude. Miloš je postao knez (nešto kao srpski vezir). U Beogradu je formirana narodna kancelarija kao najviše administrativno i sudsko telo. Državne institucije stvorene u Prvom srpskom ustanku (Praviteljstvujušči sovjet i Skupština) bile su zapostavljene pa je Miloš izgrađivao ličnu apsolutnu vlast.¹

Karađorđev dolazak u Srbiju veoma je uznemirio Miloša koji je osetio opasnost po svoju apsolutnu vlast. Istovremeno je to bila i velika opasnost za Tursku, jer je Karađorđe postao simbol otpora i za druge balkanske narode, posebno za Grke (grčko nacionalno društvo „Heterija“ podržavalo je Karađorđa, kao budućeg vođu opšteg hrišćanskog ustanka na Balkanu protiv Turaka). Po Miloševom naređenju Karađorđe je ubijen u selu Radovanju kod Velike Plane 13. jula 1817. godine.² Na taj način Miloš je eliminisao najvećeg konkurenta za vođstvo u narodu. Narednih godina biće podignuto više buna protiv Miloša, ali njima se neće ugroziti njegova vlast.

Promenjen odnos snaga u međunarodnim odnosima doneo je Srbiji nove mogućnosti u borbi za autonomiju. Posle rusko – turskih pregovora u Akermanu (Bjelgorod na Dnjestru) u leto 1826. godine Turska se obavezala da u roku od 18 meseci srpsko pitanje reši zajedno sa srpskim predstavnicima i da to rešenje objavi Hatišerifom. U međuvremenu grčki ustanak je doveo do intervencije Engleske, Francuske i Rusije. Turska je 1829. godine doživela vojnički poraz, kada je ruska vojska prodrla preko Dunava sve do Jedrena. Kada je zaključen Jedrenski mir 2. septembra 1829. godine, došlo je

¹ Čubrilović, V., (1982). Istorija političke misli u Srbiji XIX veka, Beograd, Narodna knjiga, str. 108.

² Ćorović, V., (1989). Istorija Srba tom III, Beograd, BIGZ, str. 65–66.

i do bitnih promena u državnompravnom položaju Srbije.³ Naglašeno je da se Srbiji moraju vratiti 6 nahija koje su se nalazile u okviru Karađorđeve Srbije (Krajinska, Crnorečka, Paraćinska, Kruševačka, Starovlaška i Jaderska). Rusiji je potvrđeno pravo srpske sile zaštitnice (utvrđeno u Akermanu).

2. Prvi Ustav Kneževine Srbije

Jedrenski mir na osnovu posledica koje su nastale za Srbiju, predstavlja jedan od najvažnijih dokumenata (međunarodnih ugovora) u njenoj istoriji XIX veka, jer je njime konačno obezbeđena samouprava i kontinuitet Srbije Prvog i Drugog srpskog ustanka.

U skladu sa obavezama koje su utvrđene prethodno navedenim međunarodnim ugovorima Turska je donela dva Hatišerifa (najviši turski državni dekret, odnosno Sultanovo naređenje koje mora da odmah bude izvršeno) jedan 1830. i drugi 1833. godine. Njima su precizno utvrđeni predeli koji se vraćaju Srbiji, godišnji danak i period iseljavanja Turaka. Pored ova dva Hatišerifa izdat je i carski berat kojim se knezu Milošu priznaje nasledno kneževsko dostojanstvo. Veoma je važno istaći da je donošenjem Hatišerifa 1833. godine ukinut feudalizam u tadašnjoj Srbiji jer je zemlja u potpunosti pripala seljacima u svojini (oni postaju slobodni i apsolutni vlasnici zemlje).⁴

Prvi Ustav Srbije izradio je Dimitrije Davidović, publicista i novinar, poznati srpski intelektualac toga vremena. Izradu Ustava mu je poverio knez Miloš pre svega zato jer je takav akt bio neophodan za funkcinisanje nove evropske države pa makar ona bila i u vazalnom položaju. Pod pritiskom mlađih građanskih slojeva, kao i seljačkih masa, knez Miloš je potvrdio ovaj Ustav koji je izglasala Narodna skupština na Sretenje Gospodnje 1835. godine.

Sretenjski Ustav Davidović je bazirao na belgijskom i francuskom Ustavu. Njime se uvodi Državni savet, organ koji će sa Knezom deliti zakonodavnu i izvršnu vlast.⁵ Narodna skupština je morala biti sazivana svake godine. Ona je potvrđivala budžet i razrez poreza. Sudska vlast je nezavisno ustrojena. Na čelu uprave se nalazilo šest ministara u šest resora. Knez je formalno bio vrhovni organ vlasti, ali je njegova nadležnost bila bitno ograničena.

Na osnovu člana. 45, Ustava Državni savet je bio najviša vlast u Srbiji pored kneza. Njega je činilo šest popečitelja (ministara) i izvestan broj

³ Jevtić, D., Popović, D., (2003). Narodna pravna istorija, Beograd, Savremena administracija, str. 96–97.

⁴ Slavnić, Lj., (2008). Istorija pravnih institucija, Novi Sad, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, str. 305.

⁵ Jovanović, S., (1990). Političke i pravne rasprave, Beograd, BIGZ, str. 17–19.

državnih savetnika. On je imao predsednika i glavnog sekretara. Savet se stara da niko ne prekrši Ustav, da Zakonom organizuje sve ostale srpske organe vlasti, da predlaže knezu lica koja se biraju u određena zvanja i imao je pravo da kažnjava činovnike za krivice koje je učinio u službi. Narodna skupština je u odnosu na Državni savet imala samo zakonodavnu inicijativu. Navedeni ministri su paralelno odgovarali Državnom savetu i knezu.

Sretenjski Ustav je suspendovan već u martu 1835. godine. Njegov značaj je u tome što je bio prvi Ustav Srbije u novom veku i što je bio donet od starene srpske Skupštine. Njima je izazvana negativna reakcija, posebno Austrije i Rusije. One nisu želele da se u zoni njihovog interesa razvija liberalna država. Zbog toga Turska nije potvrdila ovaj Ustav, ali je uz saglasnost Austrije i Rusije pripremila novi Ustav. Ovaj Ustav (nazvan „turski Ustav“) izdat je od strane sultana 1838. godine u obliku Hatišerifa. U njemu se nisu nalazile odredbe o građanskim slobodama kao u Davidovićevom. Najvažnije odredbe ovog Ustava tiču se Državnog saveta sa kojim knez deli vlast. Zakonodavna i izvršna vlast bile su dominantno u nadležnosti Saveta. Tekst ovog Ustava je uručen srpskoj deputaciji u Carigradu 10. decembra 1838. Ovim Ustavom je manifestovano sizerenstvo Turske uz saglasnost velikih sila.⁶

3. Ustavobranitelji kao vodeća politička snaga

Turskim Ustavom ojačana je politička moć protivnika kneza Miloša i on se povukao sa vlasti 1839. godine, a na presto je došao njegov sin Mihailo. Neiskustvo i neki pogrešni potezi (povećanje poreza npr.) bili su razlog da i on napusti presto, što je i učinio 1842. godine.

Glavni politički oponenti knezu Milošu u periodu posle donošenja Hatišerifa bili su „ustavobranitelji“. Za njih se može reći da su prva stranačka grupacija u novovekovnoj Srbiji, nastala pre svega sa ciljem da ograniči vlast kneza Miloša. Istaknute vođe ustavobranitelja bili su Toma Vučić Perišić, Stojan i Aleksa Simić, Milutin Savić i njegov sin Ilija. Ime ustavobranitelja počinje da se koristi od vremena prve vladavine kneza Mihaila. Toma Vučić Perišić vođa bune iz 1842. godine, koja je prinudila kneza Mihaila da se povuče sa vlasti, nije bio čovek reformatorskih ideja. Međutim pojavilo se dosta mlađih školovanih ljudi koji su se zalagali za suštinske promene u društvu. Te promene su bile usmerene na povećanje pravne sigurnosti građana Srbije. Ovo shvatanje je bilo zasnovano na dugotrajnoj obespravljenosti Srba pod Turcima, ali i u apsolutističkom režimu kneza Miloša. Mlađi naraštaji su

⁶ Slavnić, Lj., Istorija pravnih institucija, op. cit. str. 306.

jednostavno hteli da se vlast ograniči.⁷ Prvo je trebalo obezbediti život građana, putem zakona i nezavisnog sudstva. U Miloševo vreme pisanih zakona nije ni bilo, a sudstvo koje je formalno postojalo, vrlo često je zavisilo od volje kneza koji je mislio da je njegova reč poslednja ili je čak smatrao da može suditi mimo suda. Druga ideja ustavobranitelja je bila da se ograniči vlast kneza. Skupština koja je formalno postojala i za vreme prve Miloševe vladavine nije bila dovoljno snažna da mu se nametne. Razloge treba tražiti pre svega u neobrazovanosti masa i političkoj nesposobnosti članova ovog tela. Nosioi novih ideja bili su pre svega Srbi iz Austrije koji su ograničavajući faktor nalazili u Savetu, koji je trebalo da bude spoj predstavnika naroda (po nahijama) i najviših predstavnika administracije. Ove ideje nisu bile po volji Tomi Vučiću Perišiću, koji nije imao sluha za nove reformatorske poduhvate, ali to nije sprečilo novu intelektualnu elitu da nastavi svojim putem. Posebno kada je u pitanju ograničavanje vlasti kneza, stvoren je jedan jak centar političke moći (Savet), koji je sve više jačao, ali je to jačanje sve veće uporište imalo u činovništvu.⁸

Dolazak kneza Aleksandra Karađorđevića nije značio i skladne odnose između njega i ustavobranitelja. Knez se prvo sukobio sa Tomom Vučićem i Avramom Petronijevićem, koji su 1843. godine izvesno vreme napustili Srbiju.⁹ U toku Aleksandrove vladavine stvaraju se državni organi po ugledu na Evropu, veliki razvoj spoljne trgovine i počeci industrije (mlinovi, pivara u Beogradu, fabrika u Kragujevcu). U ovom periodu donet je Građanski zakonik 1844. godine (po ugledu na austrijski), a Zakon o građanskom sudskom postupku 1853. godine. Najznačajniji politički akt programskog karaktera koji će imati dalekosežne posledice na ukupnu politiku Srbije u narednom periodu je „Načertanije“ Ilije Garašanina.¹⁰ Tada mlad ministar unutrašnjih poslova, Garašanin je pokazao veliko interesovanje za spoljne poslove. „Načertanije“ predstavlja svesrpski program čiji je konačni cilj objedinjavanje svih srpskih zemalja. Na samom početku Načertanija nalazi se temeljna misao o jedinom mogućem pravcu delovanja Srbije: „Iz ovog poznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji je okružavaju.“¹¹

⁷ Jovanović, S., (1990). Ustavobranitelji i njihova vladavina, Beograd, BIGZ, str. 26.

⁸ Ibid., str. 28.

⁹ Ivić, A., (1984). Iz doba Karađorđa i sina mu Aleksandra, Beograd, Prosveta, str. 123–125.

¹⁰ Jerotijević, Z., (2006). Srbija između istoka i zapada od Načertanija do 1914., Trstenik, Ljubostinja, str. 19–20.

¹¹ Bataković, D., (1991). Ilija Garašanin, Načertanije 1844, Beograd, Biblioteka Akta 2, str. 16.

U periodu vladavine ustavobranitelja oformljeno je više organa vlasti. Prvo treba istaći sud jer je ova institucija, koja je uspostavljena tokom Prvog srpskog ustanka, bila potpuno zapostavljena u periodu prve Miloševe vladavine pošto je on preuzeo sudsku funkciju na sebe. Povlačenje turskog stanovništva, uslovalo je jačanje privatne svojine nad zemljišnim posedima od strane Srba. To je izazvalo potrebu za pisanim zakonima i uspostavljanjem sudske vlasti. Ustavom od 1838. god. ustanovljena su tri suda radi ostvarenja pravosudne funkcije. U svakom selu je ustanovljen primiritelni sud, u svakom okružnom centru prvostepeni sud i u prestonici apelacioni sud. Ova organizacija sudstva je ustrojena Zakonom o ustrojstvu opština iz 1839. godine i Zakonom o ustrojstvu okružnih sudova iz 1840. godine. Pored ovih sudskih instanci postojala je još jedna koja nije bila predviđena Ustavom, a to je kasaciona vlast koju je vršio knez. Vrhovni sud se ustanovljava 1846. godine kao sud trećeg i poslednjeg stepena. U vezi sa njegovom stvarnom nadležnošću treba istaći da to nije sud koji razmatra, nego sudi, a kasaciona vlast i dalje ostaje kod kneza.¹² Veliki problem bio je manjak kvalifikovanih kadrova, a školovanih ljudi u Srbiji je bilo veoma malo. Čak je među članovima suda bilo i nepismenih.

U ovom periodu je značajno unapređena administracija. U Miloševo vreme gotovo da nije bilo činovnika, pa čak i ako ih je bilo oni su smatrani za privatne kneževe slugu, a ne za državne činovnike. Prve značajnije promene izvršene su Ustavom od 1838. godine koji utvrđuje da su činovnici državni organi, a njihov pravni položaj se uređuje sa nekoliko uredaba. Državni činovnik je isključivo u državnoj službi i nema nikakav lični odnos sa knezom. Pravno je uređeno napredovanje činovnika, a plate se utvrđuju budžetom. Utvrđene su i titule kao i način ophođenja u službi. Ubrzo državna služba postaje veoma popularna i sve veći broj školovanih ljudi se interesuje za zaposlenje u državnoj službi.

Treća značajna državna ustanova koja se dinamično razvija u ovom periodu je školstvo. U vreme Turaka škole su bile prava retkost. Opismenjavanje se najčešće vršilo u duhovnim središtima, pre svega u manastirima. Posle značajnog iskoraka 1808. godine i formiranja Velike škole, u Miloševo vreme prosveta je bila potpuno zanemarena. Posle okončanja Miloševe vladavine, prosveti i školovanju se pridaje sve veći značaj i još za vreme prve vlade kneza Mihaila formira se Društvo srpske slovesnosti. Napredak školstva je vrlo veliki, ako znamo da je 1836. godine u Srbiji bilo sedamdeset dve osnovne škole, a 1855. godine taj broj se povećao na tri stotine osnovnih škola

¹² Jovanović, S., op.cit., str. 35–36.

za mušku decu i trinaest osnovnih škola za žensku decu.¹³ Pored njih formiraju se i srednje škole, a visoko školstvo se razvija osnivanjem liceja u Kragujevcu 1838. godine.

U spoljnopolitičkoj aktivnosti poseban značaj ima slanje srpskih dobrovoljaca iz Srbije u Vojvodinu (Vojvodstvo Srbija), radi zaštite srpskog življa od neprijateljski nastrojenih mađarskih pobunjenika. Mađarski pobunjenici su svoj sukob sa centralnom vlašću u Beču hteli da iskoriste za obračun sa Srbima, kako bi uspostavili etničku dominaciju do granica sa Srbijom, odnosno Turskom. U ovim sukobima posebno se istakao vođa dobrovoljaca Stevan Knićanin.

4. Sukob saveta i Aleksandra Karađorđevića

Kada su u pitanju odnosi između kneza Aleksandra Karađorđevića i Saveta, možemo reći da su u početku bili dobri i prvih deset godina vladavine podnošljivi. Posle smrti Avrama Petronijevića 1852. godine, inače kneževog predstavnika došlo do većeg nerazumevanja i sukoba posebno kada je na tu funkciju postavljen Ilija Garašanin. Sukob se posebno zaoštrio od 1855. godine kada knez pokreće pitanje neusklađenosti ustrojstva Saveta i Ustava Kneževine Srbije. U stvari spor je trajao već duže vreme i ticao se prava članova Saveta da mogu biti birani za predsednika Saveta. Knez je smatrao da svaki član Saveta ima pravo da bude biran za predsednika, samim tim što je član ovog tela. Ovo gledište Savet ne prihvata, jer nije želeo da prihvati predlaganje za predsednika Saveta bilo kog člana koga knez podržava. Sukobi između kneza i Savet doveli su do uplitanja turske strane, pa i drugih stranih sila u unutrašnje odnose u Srbiji (Garašanin u ime većine članova Saveta odlazi u Pariz i od Francuske traži podršku za promenu kneza).¹⁴

Sukobi kneza i Saveta potrajaće sve do pred kraj 1858. godine kada se u oktobru usvaja Zakon o Narodnoj skupštini. To je bio prvi Zakon kojim se reguliše rad Skupštine. Značajnu ulogu u ovim političkim previranjima imala je nova stranačka grupacija, liberali.¹⁵ Oni su uglavnom bili školovani u zemljama zapadne Evrope i mogu se opisati kao nacionalni romantičari. Energično delovanje liberala, kao i pristalica dinastije Obrenović, dovešće do istorijske Svetoandrejske skupštine 13. decembra 1858. godine. Na njoj će se stvoriti jaka opozicija knezu, koja će ga na kraju prisiliti da se povuče sa vlasti (ovu grupaciju su činili: Garašanin i Vučić, liberali i Obrenovićevci). U toku

¹³ Jovanović, S., (1990). Ustavobranitelji i njihova vlada, Beograd, BIGZ, str. 65.

¹⁴ Ibid., str. 139.

¹⁵ Mitrović, Ž., (1939). Srpske političke stranke, Beograd, Politika, str. 49.

Skupštine knez Aleksandar se povlači sa prestola i Skupština upućuje poziv Milošu Obrenoviću da se vrati na kneževski presto.¹⁶

Za vreme druge vladavine, Miloš je pokušao da mnogo toga vrati na staro. To se odnosilo kako na postavljanje činovnika, tako i na marginalizovanje uticaja Saveta. Ne treba zanemariti ni obračune sa starim protivnicima (najverovatnije, ubistvo Tome Vučića Perišića). U poslednjoj godini vladavine započeo je i obračun sa liberalima, koji su bili u sukobu sa konzervativcima. Njegova smrt 1860. godine nepovratno zatvara poglavlje novije srpske istorije koje se može nazvati, državnim primitivizmom.

5. Ustavnopravni razvitak Srbije za vreme Mihailove vladavine

Tokom druge vladavine kneza Mihaila značajno je promenjen državno-pravni položaj Srbije u odnosu na Tursku. Uporedo sa tim razvila se aktivnost u pravcu rekonstrukcije državne organizacije. Svetoandrejska skupština dala je veliki podsticaj reformatorima koji su zagovarali donošenje novog Ustava. Iako se Rusija još ranije protivila i održavanju same skupštine (a kamoli donošenju novog Ustava) preovladalo je mišljenje da je ovo neodložno. Krajem 1859. godine knez Miloš je naložio Jevremu Grujiću prvaku liberala da sačini nacrt Ustava. Početkom 1860. godine Knez Miloš je tražio da mu Grujić pošalje nacrt. Ključna inovacija u ovom nacrtu je oduzimanje zakonodavne vlasti Saveta, a zakonodavna vlast je data Narodnoj skupštini. Bilo je predviđeno da zakone i uredbe donosi Knez sa Skupštinom. Pored toga Vladi je određena veoma jaka pozicija u organizaciji vlasti i ministri su bili jedinstveni pred knezom koji je morao da sa njima sarađuje, a ne da naređuje.¹⁷ Grujić je svojim predlogom hteo da liberalima obezbedi što samostalnije upravljanje državom, pored Miloša. Da bi zaštitio ministre od Miloševe čudi, on je naveo da ministri dobijaju polovinu plate prilikom prestanka vršenja ministarske funkcije, dok ne dobiju odgovarajuću službu. Negativna strana ovog nacrta je previše odredaba koje se odnose na državnu organizaciju, a da odredaba o građanskim slobodama skoro da nema. Pored stava kneza Miloša, prepreke za donošenje novog Ustava bili su stavovi garantnih sila (garantne sile su utvrđene Pariskom mirovnom konferencijom 1856. godine), kao i Turske koja se protivila bilo kakvoj državnopravnoj promeni u Srbiji. Sve ovo je uticalo da se započne projekat izrade dodatka Hatišerifu od 1838. godine (tzv. Turski Ustav).¹⁸ Srpska deputacija koja je po ovom pitanju boravila u Carigradu

¹⁶ Krkljuš, Lj., (2009). Pravna istorija srpskog naroda, Beograd, Službeni glasnik, str. 175–177.

¹⁷ Pavlović, M., (1997). Preobraženski Ustav prvi – srpsku ustav, Kragujevac, Pogledi, str. 160.

¹⁸ Jovanović, S., (1990). Druga vlada Miloša i Mihaila, Beograd, BIGZ, str. 358.

za osnov svog delovanja imala je međunarodne konvencije: Bukurešku, Jedrensku i Akremansku. Suština dodatka Hatišerifu, je bila da Srbija treba da ima nezavisnu unutrašnju upravu i da uz reformisani Savet značaj dobija i Narodna skupština. Knez je upravljao uz pomoć ministara koje je on postavljao. Bio je pravno neodgovoran, pa je bilo neophodno da svaki pravni akt koji je doneo, bude potpisan i od strane nadležnih ministara. Ministrima je mogao da sudi najviši sud, a tužbu su mogli podneti knez, Savet i Narodna skupština. Savetnike i ministre je postavljao knez. Njihova odgovornost je bila slično regulisana, jedino što se za tužbu protiv savetnika od Saveta tražila dvotrećinska većina, a od Skupštine tročetvrtinska (za ministre je bila neophodna i tročetvrtinska većina članova Saveta).

Zakonodavna nadležnost je bila podeljena između Saveta i kneza, tako da je izostala mogućnost iz Grujićevog nacarta da Narodna skupština bude zakonodavni organ. Skupština je imala savetodavnu nadležnost. Pored toga Zakoni o knezu, Savetu i Narodnoj skupštini ne bi mogli biti usvojeni ni menjani bez odobrenja Narodne skupštine. Iz Turskog Ustava zadržan je kao najznačajniji član 1. koji je sadržao priznanje naslednog kneževskog dostojanstva.¹⁹ Turska nije imala blagonaklon stav prema srpskim predlozima, što je izazvalo srpske vlasti u Beogradu da nalože deputaciji u Carigradu da uloži protest protiv svih odluka Porte (turske vlade). Ovim aktom počinje zaoštavanje odnosa sa Portom, koje će trajati sve do smrti kneza Mihaila. Već prilikom preuzimanja vlasti u septembru 1860. godine Mihailo ističe kako je on nasledni knez. Ovim je hteo da pokaže kako je sultanovo odobrenje – berat drugorazrednog značaja. Uz to i dalje se radilo na ustavnim reformama, pa je sačinjen još jedan nacrt Ustava. Knez Mihailo je već u oktobru 1860. godine obrazovao komisiju za izradu ustavnog projekta. U toj komisiji nalazili su se Jovan Marinović, Kosta Cukić, Imbro Ignjatović, Đorđe Stojaković, Danilo Medaković i Miloje Lešjanin. Ovaj ustavni projekat je sadržao četrdeset članova raspoređenih u pet glava. Prvi deo bio je opšti, a peti o sudovima. Ostala tri dela su se odnosila na položaj kneza, Saveta, i Skupštine. Na početku nacarta Ustava bilo je propisano da je Srbija monarhija pod sizerenstvom Porte. Posebno se naglašava da je za usvajanje dva osnovna zakona, Ustava i zakona „o zastupništvu i nasljedstvu knjaza“ neophodno saglasje redovnih zakonodavnih činilaca kneza i Saveta, kao i vanrednog, Narodne skupštine. Posebno je značajno da knez pored prava veta u zakonodavstvu, ima pravo zastupanja Srbije prema stranim državama

¹⁹ Pavlović, M., (1990). Preobraženski Ustav prvi – srpsku ustav, Kragujevac, Pogledi, str. 167–172.

kao i pravo zaključivanja međunarodnih ugovora (što zavisnim državama nije dozvoljeno).²⁰

Da bi se stekla nakolnost garantnih sila knez Mihailo je započeo diplomatske aktivnosti upućivanjem Jovana Marinovića u Petrograd i Pariz. U ovim kontaktima moglo se zaključiti da Francuska i Rusija imaju više razumevanja za inicijativu Srbije, od Pruske i Austrije. Na kraju ovih diplomatskih pokušaja, a uz posredovanje velikih sila, postignut je kompromis. Srbiji je predloženo da formalno ne ukida turski hatišerif, već da novi Ustav izda u formi zakona (ovaj predlog je Marinoviću iznet u Petrogradu). Ovakav stav je još ranije imao Jevrem Grujić, koji je govorio da skup glavnih zakona, bez obzira na turski Ustav čini srpski Ustav.²¹

Počele su pripreme za Skupštinu, a u Carigrad je upućen Ilija Garašanin radi pregovora o tome da se na tursko stanovništvo koje živi van gradova primenjuju zakoni Kneževine Srbije. Ova misija je potrajala dosta dugo, a imala je i uticaj na odvlačenje pažnje od pripreme za izbore za Skupštinu, kao i same Skupštine. Za sednicu Skupštine je trebalo da se pripreme predlozi četiri osnovna zakona: Zakon o Narodnoj skupštini, Zakon o Državnom saveću, Zakon o uređenju narodne vojske, Zakon o porezu po imućnosti. U izradi predloga zakonskih akata posebno je bio aktivan Jovan Ristić, jedan od mlađih liberalskih prvaka i budući ministar inostranih dela. Za mesto održavanja Skupštine određen je Kragujevac, a datum je bio 6. avgust 1861. godine po starom kalendaru, na Preobraženje Gospodnje. Sazivanju Skupštine je prethodilo održavanje izbora za poslanike. Izabran je 221 poslanik i posle provere punomoćja 6. avgusta 1861. godine pristupilo se izboru skupštinskog rukovodstva. Prestonu besedu održao je knez Mihailo koji je saopštio svoj program aktivnosti baziran na tri stavke: unutrašnje pomirenje, ekonomsko uzdizanje i aktivna spoljna politika.²² Skupština je posebno podržala oštar knežev kurs prema Porti. Sledilo je usvajanje pojedinih zakona. Prvo je usledila rasprava o Zakonu o Skupštini. Bilo je više primedaba i predloga, da bi ovaj Zakon bio usvojen uz veliko uvažavanje većine kneževih predloga. Nakon toga je usvojen i Zakon o Državnom saveću. Posle ovih Zakona usvojen je i Zakon o narodnoj vojsci bez većih rasprava. Zakon o porezu po imućnosti usvojen je sa 203 glasa za. Pored ovih zakonskih akata usvojena je i dopuna Zakona o nasledstvu prestola, radi utvrđivanja naslednika kneza Mihaila. Knez je

²⁰ Pavlović, M., op. cit., str. 184.

²¹ Ibid., str. 285–286.

²² Ibid., str. 211.

predložio da će on moći, po propisu Zakona, predlog o nasledniku učiniti i testamentom što je Skupština i usvojila.²³

Preobraženska Skupština je imala veliki značaj zbog usvajanja navedenih Zakona. Ovim putem je Srbija pokazala svoju nezavisnost u odlučivanju o najbitnijim pitanjima državne suverenosti.

I dok je Srbija bila zaokupljena svojim unutrašnjim pitanjima, u Evropi i na Balkanu su se zaoštrili spoljnopolitički odnosi. Austrija je bila poražena u ratu sa Pijemontom i Francuskom 1859. godine i morala je da se bavi učvršćivanjem odnosa između njenih delova. Turska je 1861–1862. godine pokrenula vojnu ofanzivu u Hercegovini da bi slomila tamošnji ustanak. Ove ratne aktivnosti su ozbiljno ugrozile i Crnu Goru koja je pružala podršku hercegovačkim ustanicima. Turska vojska, na čelu sa Omer – pašom je ugrozila i samo Cetinje. Velike sile su intervenisale u Carigradu i zaustavile tursko prodiranje. Posebno je Rusija onemogućila da Turska primirje iskoristi radi poboljšanja svog strateškog položaja.

U toku crnogorsko – turskog sukoba došlo je do bombardovanja Beograda od strane Turaka 5. juna 1862. godine. Povod za ovo bombardovanje bili su ulični sukobi izazvani ubistvom srpskog dečaka od strane Turaka. Srbi su bili ozlojeđeni i počeli su da prave barikade po ulicama. Beogradski konzuli osim austrijskog vicekonzula osudili su Turski postupak. Srpska Vlada, na čelu sa Garašaninom zatražila je iseljenje Turaka iz Srbije. To se odnosilo kako na civilno stanovništvo, tako i na garnizone po gradovima. Na pomolu je bio ozbiljan ratni sukob. Treba spomenuti da je Srbija početkom 1862. godine zaključila sporazum o zajmu sa Rusijom u iznosu od trista hiljada dukata, radi nabavke pušaka.²⁴

Knez Mihailo je posebnu pažnju pridavao jačanju vojne organizacije (Zakon o narodnoj vojsci donet je 1861. godine). Veliku nadu polagao je i u stvaranje saveza balkanskih država protiv Turske što je delimično i ostvario u periodu 1866–1868. godine (savez sa Crnom Gorom potpisan 1866. godine, sa Grčkom 1867–1868. godine, sa Rumunijom ugovor o prijateljstvu 1868. godine i sa Bugarskim revolucionarnim komitetom 1867. godine). Posle ustanka grčkog stanovništva na Kritu, Srbija je pokušala da priključi Bosnu i Hercegovinu. U tom smislu Srbija je pokušala da organizuje ustanak u Bosni i Hercegovini i istovremeno da dobije podršku velikih sila. Najveći uspeh u spoljnoj politici za vreme Mihailove vladavine bila je predaja svih turskih tvrđava u Srbiji, u srpske ruke. To je bila i posledica upornog delovanja srpske

²³ Pavlović, M., op. cit., str. 218–220.

²⁴ Istorija srpskog naroda tom 5–I, (1981). Beograd SKZ, str. 242.

diplomacije još od 1862. godine. Srbija je uspela da za svoje zahteve obezbedi podršku i Rusije i Pruske (Austrija je u tom trenutku posle poraza u ratu u Italiji, kao i od Pruske izgubila od uticaja za događaje na Balkanu). Turska Porta je usled pritiska Rusije udovoljila srpskim zahtevima. Konačno u maju 1867. godine turska vojska je u potpunosti napustila Srbiju.²⁵ Kada govorimo o pokušaju stvaranja saveza moramo naglasiti da su sve pomenute države, osim Grčke, bile vazalne (Bugarska nije ni postojala) na osnovu čega zaključujemo da je mogućnost efikasnog korišćenja ovog saveza bila dosta ograničena. Tokom 1868. godine knez Mihailo je prvo prekinuo saradnju sa Ilijom Garašanićem, a posle i sa Jovanom Ristićem. Atentatom na kneza Mihaila 29. maja 1868. godine je okončana njegova vladavina. Za njegovu vladavinu možemo reći da je neuporediva, kako sa prethodnim, tako i sa budućim vladavocima iz dinastije Obrenović.

Zaključak

Posle dobijanja autonomije Srbija je imala veoma nerazvijene državne organe. Za nešto više od trideset godina Srbija je izgradila državnu organizaciju, koja je krajem ovog perioda (1835–1868. godine) već dostigla nivo razvijenosti u evropskim nezavisnim državama. Miloš je dugo odolevao pritiscima za izgradnju moderne državne organizacije, a posebno je umanjio i gotovo isključio značaj Skupštine. Možemo reći da je Skupština svoj značaj dobila prilikom smene kneza Aleksandra Karađorđevića. Ne treba zaboraviti da se u periodu vladavine Aleksandra Karađorđevića razvila zakonodavna aktivnost. Ubrzano se stvarala moderna državna uprava, a vrlo uspešno se razvijala i organizacija školstva. Počev od druge polovine XIX veka dolazi i do razvoja stranačkog života. Pojavljuje se prva moderno organizovano stranka u Srbiji, Liberalna stranka.

Ovim promenama se uticalo na jačanje svesti u narodu, o potrebi izgradnje jake i nezavisne države. Vladajuće snage u Srbiji tokom, pedesetih i šesdesetih godina XIX veka, pripremile su nacrt ustavnih akata sa namerom da Srbija samostalno donese Ustav. Kako ovo tada nije bilo moguće donošenjem osnovnih zakona 1861. godine Srbija je mimo „Turskog Ustava“ iz 1838. godine nezavisno odlučila o najbitnijim pitanjima državne suverenosti.

²⁵ Lopandić, D., (2010). Poslužiti svome dragom otačestvu, Beograd, Službeni glasnik, str. 91.

Dušan Jerotijević

A graduated jurist, a student at the doctoral academic studies of the Faculty of Law,
University in Kragujevac

***The Constitutional Development of
Serbia from 1835. to 1868.******A b s t r a c t***

The topic of this work is a consideration of the constitutional development of Serbia from 1835 to 1838. The characteristic of this period is in the fact that, at that time, Serbia was a vassal state within Turkey. In such circumstances its inner development depended widely on attitudes of Turkey and other great powers that were directly interested in the Balkans (first of all, Austria and Russia). Consequently, already after its being given a status of a vassal principality, these powers intervened against Sretenje Constitution issuing the Constitutional Act for Serbia by Turkey in 1838. This Turkish Constitution from 1838 lasted till 1869, but the power holders in Serbia tried to change it ‘the other way round’. Particularly important was the attempt of prince Mihailo to change the constitutional order in Serbia by issuing the basic laws. The attempt passed successfully in the Assembly which took place in Kragujevac on the day of Transfiguration in 1861. Some theorists believe that, having done this, Serbia issued its first Constitution (the so-called “Transfiguration Constitution”).

Key words: Serbia, the Constitution, law, prince, the Assembly.

Literatura

1. Bataković, D., (1991). Ilija Garašanin – Načertanije 1844, Beograd, Biblioteka Akta 2
2. Đorđević, S., (2009). Uvod u pravo, Kragujevac, Pravni fakultet
3. Istorija srpskog naroda (1981). Beograd, SKZ
4. Jerotijević, Z., (2006). Srbija između istoka i zapada od Načertanija do 1914. Trstenik, Ljubostinja
5. Jovanović, S., (1990). Političke i pravne rasprave, Beograd, BIGZ
6. Jevtić, D., (2003). Narodna pravna istorija, Beograd, Savremena administracija
7. Mitrović, Ž., (1939). Srpske političke stranke, Beograd, Politika

8. Marković, R., (1998). Ustavno pravo, Političke institucije, Beograd, Službeni glasnik
9. Nikolić, P., (1994). Ustavno pravo, Beograd, Službeni list
10. Pržić, I., (1939). Spoljašnja politika Srbije, Beograd, Politika
11. Pravni leksikon, (1964). Beograd, Savremena administracija
12. Slavnić, LJ., (2008). Istorija pravnih institucija, Novi Sad, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe
13. Slavnić, LJ., (2007). Ustavno pravo, Novi Sad, Privredna akademija
14. Ćorović, V., (1989). Istorija Srba, Beograd, BIGZ
15. Fira, A., (2007). Ustavno pravo Republike Srbije, Kragujevac, Pravni fakultet
16. Čubrilović, V., (1982). Istorija političke misli u Srbiji devetnaestog veka, Beograd, Narodna knjiga